www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Nâmık Kemal'in Tiyatro Eserlerinde Osmanlı ve İslâm Kimliği

Ottoman and Islamic Identity in The Theater Works of Nâmık Kemal

Gökçen Sevim* - Sevda Geçen**

Abstract: The social dissolution of the Ottoman Empire began in the first half of the 19th century. One of the primary reasons for this resolution was the French Revolution (1789) that occurred in Europe. The French Revolution (1789), which led to the creation of nation states, revealed the concepts of freedom, equality, national independence and nationalism. The Ottoman Empire, which contained many nations, entered the process of disintegration with the spread of these ideas / concepts to the world. The awakening of national consciousness affected every nation living in the Empire in a different way, and a new social structure began to form in line with these ideas. As a matter of fact, many minorities living in the Ottoman Empire started a revolt with the awareness raising to nationality. As a result of the negative situations faced and experienced by the Ottoman Empire, a group of intellectuals called Young (New) Ottomans and educated in Europe came together. These intellectuals, who have the ideal of rescuing the state from the current situation, tried to form the idea of "Ottomanism", which contains the notion of language, religion and racial discrimination, to keep all the people living in the Empire together. This idea, which functions as a unifying upper identity function to save the country from fragmentation, could not reach its goal as a result of the pressures it was exposed to, both in parallel with the internal factors occurring in the country and the developments in Europe. Intellectuals and statesmen of the period had to turn to another ideology, which is the idea of Islamism (Islamic union). This idea, which was important in terms of unification under the umbrella of the Islamic Ummah and internalizing Islamic principles, was wanted to be turned into a political system in parallel with ideologies in the West. Nâmık Kemal, one of the important representatives of the young Ottomans, played a mediating role in theater works to save the empire from the current negative situation and to unite / raise the public under this idea. He treated the ideas of "Ottomanism" and "Islamism". In this study, the reflections of Ottoman and Islamic identity in the theater of Nâmık Kemal were determined and tried to be interpreted.

Structured Abstract: The 19th century has a special importance in terms of events and innovations occurring all over the world, especially in Europe. In this period, the Ottoman Empire faces a challenging process in the face of any radical change from individuality to sociality. In this period when the medieval mentality began to be erased, individuality came to the fore, causing the trauma of consciousness and the issue of identity. It is also a fact that the Ottoman Empire had over-confidence in facing these problems and its delay in the process

* Dr. Yeni Türk Edebiyatı

Dr. Modern Turkish Literature

ORCID 0000-0002-9794-0810

gokcen.sevim@yahoo.com

** Dr. Öğr. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi, Adilcevaz Meslek Yüksekokulu, Türk Dili ve Edebiyatı.

Lect. Bitlis Eren University, Adilcevaz Vocational School, Turkish Language and Literature.

ORCID 0000-0002-6542-0546

svd.gcn@gmail.com

Cite as/ Atıf: Sevim, G. & Geçen, S. (2020). Nâmık Kemal'in tiyatro eserlerinde Osmanlı ve İslâm kimliği. *Turkish Studies - Language*, 15(3), 1509-1520. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.45650>

Received/Geliş: 06 August/Ağustos 2020

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

of innovation. The period of Westernization, in which underdevelopment was noticed and transformation started before Europe, creates a shocking effect in the basic institutions of the Ottoman Empire both on the level of ideas and on the axis of new concepts (homeland, nation, freedom, equality etc.). Efforts to get rid of this chaotic environment and to maintain the existence of the state were tried to be formed in a way to cover the entire Ottoman society without reaching awareness of identity building, and new flows of ideas emerged accordingly. The first of these intellectual movements, “Ottomanism”, involves the unification of all different identities under the Ottoman name, regardless of language, religion, and race.

Nâmık Kemal is of the opinion that limiting absolutism in order for the Ottoman Empire to survive. He emphasizes the necessity of forming unity within the nation and making a rapid breakthrough in the field of civilization. He carries the idea that this unity can be achieved primarily with the idea of Ottomanism. Accordingly, it is seen that the ideas of “Ottomanism” and “Islamism” have been featured prominently in his theaters. In his works, the Ottoman Empire played an unifying / embracing role and gained existence as the primary solution for the survival of the empire. The main work written by the author on the idea of Ottomanism is *Vatan Yahut Silistre*.

In the work, it is emphasized that there is no obstacle that a nation that is conscious of being an Ottoman cannot overcome, a victory that it cannot succeed and an attitude that exalts the Ottoman identity is displayed. The state of exalting and being aware of identity gains presence in the context of us-them conflict. Combining the homeland defense with the Ottoman identity, Kemal attributes the way of winning the us-them struggle to the condition of being under the umbrella of the Ottoman identity and acting with this awareness. On the other hand, Kemal emphasizes what Ottoman identity means in the work and tries to create a connection between past and present generations by acting on cultural memory. Behind the Ottoman having a long and glorious history, there is a heroic, a struggling, patriotic nation, and this nation sacrificed their life for their homeland without thinking.

Nâmık Kemal, who wants to create and maintain the Ottoman identity in the Ottoman lands, gives the concept of “Ottomanism” through Akif Bey character, who stands out with his courage, manhood and death challenge in his play. During the Crimean War, Akif Bey leaves his beloved wife Dilruba without hesitation and participates in the war. Although the play is shaped around Dilruba’s infidelity and acts against the moral norms, and ends with a disaster, it is desired to raise awareness in the society, by basing the source of the Ottoman lineage/identity on the past and the heroism of their ancestor, as emphasized in *Vatan Yahut Silistre* play. In the play of *Gülnehal* (1875), another theater work written by Nâmık Kemal, Rumeli rulers acted unjustly and in accordance with their own interests, and oppressed the public. It is emphasized in the play that unfair rulers accelerated the collapse of the Ottoman Empire.

Another intellectual movement that emerged during this period is “Islamism”. In the second half of the 19th century, Islamic intellectuals developed Islamic nationalism based on religion and religious unity against nationalist movements. They transform Islamism into an ideology based on the idea that a combination of elements belonging to Islam is possible. This ideology contains the idea that all Muslim societies should count themselves as an Islamic nation.

The idea and identity of “Islamism”, which has a prominent place in the theater of Nâmık Kemal, is the basis for the creation of an Islamic identity. Nâmık Kemal, one of the leading advocates of Islam, supports his thoughts on national and cultural values that he has adopted / defended with religious values and judgments in his works. In his play *Vatan Yahut Silistre*, Islamic values are transferred over the idealized character, as in Celaleddin Harzemshah. Islam Bey, who is in the play with his faithful and patriotic personality, is a valiant soldier who can afford everything for his homeland. He is also an idealized character in terms of his faith and devotion to Allah. Kemal gives his new generation and new human identity with characters that are devoted to their religion and are aware of their religious values.

Nâmık Kemal emphasizes the greatness of belief in Allah in the play, Akif Bey as in his other plays. Akif Bey's father, Süleyman Kaptan, is a person who participated in forty one battles and believed that he was saved from these battles with the help of Allah. Associating his salvation with fate, Süleyman Kaptan bases death on the discretion of the divine power. Nâmık Kemal also emphasizes the belief and glory of Allah in the works of *Gülnehal*, *Zavallı Çocuk* and *Kara Bela*. He frequently uses religious issues in his plays. On the other hand, most of Kemal’s theater plays often include the title of “martyrdom”. In the play, characters express how sublime it is to be a martyr in the presence of Allah. As a result, “Ottomanism” and “Islamism”, ideas that

emerged in order to prevent the collapse of the Ottoman Empire, occupies a prominent place in the theater plays of Namık Kemal and forms the basis of identity building.

Keywords: Nâmık Kemal, Theater Works, Ottoman Identity, Religious Awareness / Islamic Identity.

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal olarak çözülme oluşumu, XIX. yüzyılın ilk yarısında başlar. Bu çözülmenin başat sebeplerinden biri Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilali'dir. Ulus devletlerin kurulmasına sebep olan Fransız İhtilali (1789); özgürlük, eşitlik, milli bağımsızlık, milliyetçilik kavramlarını ortaya koyar. İçerisinde birçok ulusu barındıran Osmanlı İmparatorluğu, bu fikirlerin/kavramların dünyaya yayılmasıyla dağılma sürecine girer. Milli bilincin uyanışı, İmparatorluk içerisinde yaşayan her milleti farklı bir biçimde etkiler ve bu fikirler ekseninde yeni toplum yapısı oluşmaya başlar. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan birçok azınlık, ulusallığa uzanan bilinçlenme ile isyan başlatır. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı ve yaşadığı olumsuz durumlar neticesinde Genç (Yeni) Osmanlılar adı verilen ve Avrupa'da eğitim görmüş olan bir grup aydın bir araya gelir. Devleti mevcut durumdan kurtarma idealini taşıyan bu aydınlar, İmparatorluk içerisinde yaşayan tüm insanları bir arada tutmak için dil, din, ırk ayrımı gözetmeme görüşünü barındıran "Osmanlılık" fikrini üst bir kimlik olarak oluşturmaya çalışırlar. Ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak için birleştirici bir üst kimlik fonksiyonunu üstlenen bu fikir, gerek ülkede meydana gelen iç etkenler gerekse Avrupa'da meydana gelen gelişmelere paralel olarak maruz kaldığı baskılar neticesinde amacına ulaşamaz. Dönemin aydın ve devlet adamları başka bir ideolojiye yönelmek zorunda kalırlar ki bu da İslamcılık (İslam birliği) fikridir. İslam ümmeti çatısı altında birleşme ve İslami esasları içselleştirilme bakımından önemli bulunan bu fikir, Batı'daki ideolojilere paralel olarak siyasi bir sistem haline getirilmek istenir. Genç Osmanlıların önemli temsilcilerinden olan Nâmık Kemal, tiyatro eserlerinde devleti mevcut olumsuz durumdan kurtarmak ve halkı bu fikirler etrafında birleştirmek/bilinçlendirmek amacıyla dolayımlayıcı rolü üstlenir. O, milli bir bilinç/ uyanış zemini hazırlamak için eserlerini bu amaç doğrultusunda kaleme alır ve bu doğrultuda "Osmanlılık" ve "İslamcılık" fikirlerini işler. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı ve İslam kimliğinin Nâmık Kemal'in tiyatrolarındaki yansımalarını tespit etmek ve tespit edilen unsurların milli bilinç ve kimlik inşasındaki yansımaları, eserlerinden yola çıkarak göstergebilimsel yöntemle incelemektir. Eserleri aracılığıyla toplumu aydınlatma ve yönlendirme amacıyla olan yazarın, çözülme süreci içerisinde olan devleti birarada tutma arzusuyla tiyatrolarında "Osmanlılık" ve "İslamcılık" fikirlerine geniş yer verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâmık Kemal, Tiyatro Eserleri, Osmanlı Kimliği, Din Bilinci/İslam Kimliği.

Giriş: XIX. Yüzyıl Sosyal ve Siyasal Şartlar Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu

XIX. yüzyıl dünyada ve özellikle de Avrupa'da meydana gelen olaylar, yenilikler bakımından çok ayrı bir önem taşır. İnsanlığın kendini ve hayatı algılamasında farklı/yeni bakış açısı kazanmasına olanak sağlayan bu dönemde, bireysellikten toplumsallığa uzanan her türlü köklü değişim karşısında Osmanlı İmparatorluğu, zorlu bir süreçle karşı karşıya kalır. Bireyin kendilik algısını ve tanımlamasını ortadan kaldıran Ortaçağ zihniyetinin silinmeye başladığı bu dönemde, bireyselliğin ön plana çıkışı, bilinç travmasına ve kimlik sorununa kaynaklık eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sorunlar ile yüzleşmesinde ve yenileşme sürecinde gecikmesinde, devletin kendisine aşırı güven duyması da bir gerçektir. "*Aşırı güvenden' kaynaklanan bu duruma şüphesiz, Osmanlı'nın dünyanın dört bir tarafında fütuhat ruhuyla "i'lâ-yı kelimetullah" düşüncesi etrafında at koşturması da etki etmiştir*" (Tüzer, 2014: 23). İslam düşüncesini yaymak adına yapılan bu fetih düşüncesi; bütün Müslüman milletleri birleştiren ve Osmanlı kimliği altında bütünleştiren bir hareket haline gelir. Ne var ki birleştirici bir misyon üstlenen bu düşünce tarzı, diğer gelişim/değişimler karşısında yetersiz kalır.

Avrupa karşısında geri kalmışlığın daha da fark edildiği ve dönüşümün takip edildiği Batılılaşma dönemi; Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarında gerek fikir düzleminde gerekse yeni kavramlar (vatan, millet, özgürlük, eşitlik vb.) ekseninde sarsıcı bir etki yaratır. Bu kaotik ortamdan kurtulma ve devletin varlığını devam ettirme çabaları; kimlik inşası bilincine ulaşmadan tüm

Osmanlı toplumunu kapsayacak şekilde oluşturulmaya çalışılır. Bu yeni kimlik, Osmanlılıktır. Karpas (2014: 66); “*Osmanlılık siyaseti tüm Osmanlı vatandaşlarını din, mezhep farklılıklarının üzerine çıkmış yeni siyasi bir kimlik yani Osmanlı kimliği altında birleştirmek gayesini gütmüştür.*” şeklinde dile getirir. Farklı kimliklerin Osmanlı milleti olarak addedilmesi şeklinde tanımlanan Osmanlılık, devletin yıkılmasını engellemek için ileri sürülmüş bir fikirdir. Bu fikir Osmanlı İmparatorluğu altında yaşayan farklı milletlere gösterilen hoşgörünün bir yansıması olarak da görülür.

İçerisinde birçok ulus barındıran Osmanlı; kendi bünyesinde yer alan azınlıkları bir arada tutabilmek, Batılı devletlerin giderek artan müdahalelerini önlemek ve genel olarak eski düzeni yeniden tesis etmek için Tanzimat Fermanı’nı (1839) ilan eder. Tanzimat Fermanı ile yeni bir millet fikrini benimsetmek adına Müslüman ve gayrimüslim arasında mevcut olan ayrıcalıkların ortadan kaldırılması hedeflenir. Bir tür milliyetçilik anlamına gelen bu kavramda amaç, “*teb’asının aynı medeni haklardan faydalandığı, vatandaşlığı otomatik olarak veren ve dini ilişkilere dayanmayan bir Osmanlı milleti meydana getirmenin temelini inşa etmektir*” (Mardin, 2013:21). Bu istekler doğrultusunda hareket etme eylemi, taleplerin zarar verici durumunu da göz ardı etmekteydi. Gayrimüslimlere tanınan hakların artması Müslümanların tepkisini alır. Kendilerine tanınan ayrıcalıkları yeterli bulmayan ve daha fazla hak talep eden gayrimüslim tebaa, bu isteklerini bağımsız olmaya kadar götürür. Halk arasındaki ayrıcalıkların kalkması yönünde hareket eden bu fikir akımı, milliyetçilik etkisiyle olumlu sonuç alamaz. Zira Osmanlılık kavramını oluşturan dil, din, ırk gibi özelliklerin fark gözetilmeksizin benimsenmesi, kendi kimliklerini ayırt etme bilincinde olan milletlerce kabul görmez ve çöküşü hızlandırır.

Osmanlı İmparatorluğu, azınlıklara sağladığı ayrıcalıklar nedeniyle halk tarafından tepkiyle karşılandığı gibi aydınlar tarafından da eleştirilir. Bu eleştiriler ekseninde Yeni Osmanlılar¹, Genç Osmanlılar gibi gizli örgütlerin faaliyetleri baş göstermeye başlar. 1865 yılında özgürlük, hak, eşitlik kavramlarını öncülleyen bir düşünce sistemiyle hareket etmeye başlayan bu cemiyet içinde; Ali Suavi, Nâmik Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa da yer alır. Devletin içine düştüğü bu kaotik ortamın rejimin değişmesi ile mümkün olacağını düşünürler. Tanpınar; “*Avrupa’da o devirde pek revaçta olan ihtilal cemiyetlerini göz önünde tutarak kurulan bu cemiyetin esas maksadı, rejimin değişmesi idi. Biraz sonra, bu gaye uğrunda ilk büyük teşebbüsünü tasarlar. Abdülaziz’e Muharrem dolayısıyla Bâbü’l-i ziyaretinde bir istida ile münacat ederek mesul bir kabine kurulmasını teklif edecekti*” (Tanpınar, 2014: 225) şeklinde cemiyetin amacını açıklar. Cemiyet, yeni bir anayasa ekseninde yeni bir meclisin kurulmasını ve seçilmiş üyeler tarafından ülkenin idare edilmesi savunur. Osmanlı yönetimine karşı takınılan bu tavırda gerek azınlıklara verilen imtiyazlara gerekse devletin yanlış politikalar izlemesine tepki gösteren cemiyet, bu olumsuzluklardan çıkış yolunu Osmanlılık fikrinin uygulanmasında bulur.

1. Nâmik Kemal Tiyatrolarında Osmanlı Kimliği

Yeni Osmanlı düşüncesinin en güçlü temsilcisi olan Nâmik Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı karşısında zayıf düştüğü, devletin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulması için reformları yapıldığı ve yeni fikirlerin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş yayılmaya başladığı bir dönemde yaşar. Yenileşme ekseninde yapılan Tanzimat ve Islahat fermanları ile daha da belirgin hale gelen Avrupa baskısı, Osmanlı aydınını yeni arayışlara iter. Nâmik Kemal’in de yer

¹ Ali Suavi, “Genç İspanya, Genç Fransa, Genç İtalya örgütlerinin 1865 gizli cemiyetinin şekillenişinden sonraki örgütler olduklarını kesin bir dille ifade eder. O, cemiyetin ismine “Genç” kelimesinin dâhil edilmesinin başka bir sebebinin de, Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun ölüm sancıları içinde olduğu şeklindeki inancına karşı, kurucuların imparatorluğun bekasını, vurgulamak istemeleri olduğunu ekler. Suavi, burada, bu insanların daha sonraki bir tarihte tanınmış oldukları “Genç Osmanlı”-veya kelimesi kelimesine çevrildiğinde “Yeni Osmanlı terimine işaret eder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 30-31

aldığı Yeni Osmanlılar cemiyetinin savunduğu Osmanlılık fikir hareketi de böyle bir arayışın sonucudur.

Nâmık Kemal, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için mutlakîyetin sınırlandırılması düşüncesindedir. Millet içerisinde birlik oluşturulması ve uygarlık alanında hızlı bir atılımın yapılması gerekliliği üzerinde önemle durur. Söz konusu bütünlüğün de öncelikle Osmanlılık fikriyle sağlanabileceğini düşünen Kemal, bu düşüncelerini özellikle tiyatro eserlerinde dile getirir. O, “sosyal konuları halka gür sesle aktarmak ve halkı kendi düşüncelerinin ortağı kılmak azmi(ni taşır ve), (...) gür sesinin daha da iyi duyulacağına inanması dolayısıyla sahneyi bir kürsü olarak kullanır” (Enginün, 1983: 26). Tiyatro eserlerini bu doğrultuda oluşturan yazarın Osmanlılık fikri üzerine kaleme aldığı başlıca eser *Vatan Yahut Silistre*'dir:

“On dokuzuncu yüzyılda devlet ilkesi şeklini almış Osmanlılık, aslında tarihte oluşmuş fakat şuur altında yaşamış tarihsel, kültürel Osmanlılık kimliğini bilinçli bir kimlik altına sokmuştur. Böylece Osmanlılık-Müslümanlık kimlik terkihi Müslümanlar tarafından benimsenmiştir ki bu kimliğin en büyük savunucusu Namık Kemal'dir. Onun 1873'te yazdığı *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesi Osmanlı-Müslüman kimliğinin en açık ifadesidir” (Karpas, 2014: 67).

Vatan kavramına Yeni Osmanlılar tarafından ayrı bir anlam ve değer atfedilir. Basit bir toprak parçası olmaktan ve padişahın mülkü niteliğinden çıkarılan bu kavram, varoluşun anlamlandırıldığı/ülkü değer seviyesine yükseltildiği bir mekân haline getirilir. Piyeste bu kavramın yüceliği İslam Bey tarafından “*Vatan ki, kırk milyon can besliyor (...) Vatan ki bir zaman kılıcının sayesinde birkaç devlet yaşarken şimdi birkaç devlet yardımıyla kendini muhafaza ediyor*” (Kemal, 1960:16) söylemleriyle verilir. Altı yüzyıllık bir süreç yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde pek çok milleti barındırdığını ifade eden bu cümleler, o anki mevcut durumu da gözler önüne serer. Devletin geçmişteki refah ve barış günlerini hatırlatan yazar, Osmanlı kimliği çatısı altında bu birlikteliği sürdürmek ister.

Nâmık Kemal Osmanlı olmanın verdiği gururu, eserlerinde sürekli olarak vurgular. “*Tuna geçildi, birkaç kere geçildi, birçok kere geçildi. Fakat bir vakit alınmadı. Osmanlılar durdukça yine bir vakit alınmaz; hele Osmanlılar Osmanlılığın ne demek olduğunu bilirse hiçbir vakit alınamaz*” (Kemal, 1960: 22). Osmanlı olmanın bilincinde olan bir milletin aşamayacağı bir engel, başaramayacağı bir zafer olmadığına vurgu yapılan bu cümlelerde, Osmanlı kimliğini yücelten bir tavır sergilenir. Kimliği yüceltme ve bilincinde olma durumu ben-öteki çatışması bağlamında varlık kazanır. Tuna'yı geçme çabasında olan öteki ile mücadele, Osmanlı kimliği bilinciyle hareket eden ben ile engellenir. Vatan savunmasını, Osmanlı kimliği ile birleştiren Kemal; ben-öteki mücadelesinden galip çıkmanın yolunu, bu kimlik çatısı altında olma ve bu bilinçle hareket etme şartına bağlar.

Nâmık Kemal, eserde Osmanlıların her şartta ve her durumda ölümü göze alan bir tavırla hareket ettiğini “*Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırsız biz/ Osmanlılarız cân verimiz nâm alırsız biz/ Kan ile kılıçtır görünen bayrağımızda./Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda/Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda ...*” sözleriyle vurgular (Kemal, 1960: 28). Osmanlı kimliğinin ne demek olduğunu vurgulayan Kemal, kültürel bellek üzerinden hareket ederek geçmiş ve şimdiki nesil arasında bir bağ oluşturmaya çalışır. “*Birlik ve kendine özgürlük bilincini destekleyen olayları anla(tan)*” (Assmann, 2015: 75), geçmişte yaşanan mücadeleleri hatırlatan, aidiyet duygusunu içselleştiren, Osmanlı kimliğini yücelten yazar, eserde “*Osmanlı'nın ne demek olduğunu gösterdik hepimiz öldük*” (Kemal, 1960: 33) diyerek kolektif bellek üzerinden geçmişi an'a taşır. Zira Osmanlı'nın köklü ve şanlı bir tarihe sahip olmasının arkasında; kahraman, mücadelecî, vatansever bir millet vardır ve bu millet hiç düşünmeden canını vatani için feda etmiştir. Kemal, devletin varlığının ve dirliğinin devamını dilemek ve Osmanlı kimliğini yüceltmek adına “*Yaşasın vatan, Yaşasın Osmanlılar!*” (Kemal, 1960: 77) şeklinde eserini sonlandırır.

Nâmık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*'de Osmanlı milletini/kimliğini önceleyen sözcükler kullansa da aslında Türk milletini temel alır. “*Tanzimat dönemi eserlerinde Türk sözcüğü ve Türk diline ait özelliklerin ve vurguların giderek arttığı da görülür*” (Kanter, 2014: 18). Türk milliyetçisi olarak anılan Nâmık Kemal, eserlerinde dönemin kaotik durumundan dolayı esas fikrini açık bir şekilde dile getiremez. Kemal’in bu tutumunu Banarlı şu şekilde açıklar:

“*Nâmık Kemal’de milliyet fikri, ilk bakışta bir İslam ve Osmanlı milliyetçiliği gibi görünür. Bununla beraber, eserleri dikkatle incelendiği zaman, kalbinde Türkler için çarpan tarafın ağır bastığı görülür. Ve anlaşılır ki, Nâmık Kemal’in İslam veya Osmanlı milliyetçiliği, imparatorluğun bütünlüğünü sarsmak için gözetilmiş bir tedbirdir ve aslı yine Türk milliyetçiliğidir*” (Banarlı, 1998: 893).

Eserlerinde Osmanlı sözcüğünü kullanan Kemal, bunu devletin ayakta durabilmesi ve çöküşten kurtulması için yapar. Aslında Osmanlı milleti derken Türk milletini kasteder. Dönemin şartlarından dolayı bu sözcüğü kullanmaktan çekinir. *Vatan Yahut Silistre* oyununda bu zihniyette olduğunu açık bir şekilde dile getirmese de yer yer üzerinde durduğu görülür:

“*İslam Bey: Hele vatanın mukaddes topraklarını bir ecnebinin murdar ayağıyla çiğneyeceğini anlasınlar. İşte o vakit halka başka bir hâl geliyor, işte o vakit inanın en miskin köylüyle benim aramda hiç fark kalmıyor, işte o vakit o abalı kebeli Türkler, o tatlı dilli, yumuşak yüzlü köylüler, o çifte koşulan öküzden fark etmek istemediğimiz biçareler aradan bütün bütün kayboluyor da yerlerine Osmanlılığın, kahramanlığın ruhu meydana çıkıyor*” (Kemal, 1960: 44).

Eserde, söz konusu vatan olduğunda, “*yumuşak, tatlı dilli*” ve hatta “*en miskin köylünün*” dahi Osmanlı ruhuyla bir kahramana dönüşmesi, vatan sevgisi çerçevesinde verilir. Osmanlı topraklarında, Osmanlı kimliğini oluşturmak ve devam ettirmek isteyen Nâmık Kemal ‘Osmanlılık’ kavramını, *Akif Bey* eserinde cesareti, mertliği, ölüme meydan okuması ile öne çıkan Akif Bey karakteri üzerinden verir. Akif Bey, Kırım Savaşı sırasında çok sevdiği karısı Dilruba’yı hiç tereddüt etmeden bırakır ve savaşa katılır. Oyun, Dilruba’nın sadakatsizliği ve ahlaki normlar dışında hareket etmesi etrafında şekillenip bir facia ile son bulsa da *Vatan Yahut Silistre* oyununda vurgulandığı gibi Osmanlı soyunun/kimliğinin kaynağı geçmişe, atalarının kahramanlığına dayandırılarak halk bilinçlendirilmek istenir. “*Soy bilincinin insanları belirleme ve tanımlamada belirli bir karakteristik*” (Kanter, 2014: 228) özelliği vardır. Bu bilinçle hareket eden yazar, karakterlerin söylemleriyle de soy-birey ilişkisini iyice sağlamlaştırır. Eserde Akif Bey, “*Savaşta kim korkuyor? Öğünmek gibi olmasın, ben gerçekten o söylediğin kahramanların ahlakına, mirasına sahip torunlarımdım. Hiç insan vatanının uğruna ölmekten çekinir mi? Hiç ben bugün için doğduğumu bilmiyorum mu? Hiç ben devletimden can mı sakınıyorum*” (Kemal, 1966:13) sözleriyle Osmanlı topraklarının parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde, atalarının geçmişte verdiği mücadeleyi hatırlatmaya ve kolektif ruhu yeniden canlandırmaya çalışır. Bunu yaparken de geçmişle kurduğu duygusal bağı ve minnettarlığı ‘şimdi’de eyleme dönüştürmek ister. Onun varolma sebebini ve atalarını “*hatırlaması, duygusal bir ilişkidir, kültürel biçimlendirme ve kopmayı aşarak geçmişle kurulan bilinçli bir ilişkidir*” (Assmann, 2015: 43). Bu nedenle Akif Bey, “*İmparatorluğun uğradığı kayıplara karşılık, hem bazı çok değerli kavramların şuuruna ulaş (tığını)*” (Akı, 1974: 113) hem de Osmanlı kimliğinin özündeki var olan değerlerin hâlâ kendisinde yaşadığını belirterek geçmişi ‘an’a taşır.

Osmanlı milletini birleştirici ve bütünleştirici bir çatı altında toplayıp, geçmiş bilinci üzerinden Osmanlı kimliğini yücelten Nâmık Kemal, *Akif Bey* eserinde geçmişi idealleştirerek verir. Akif Bey, savaşa giderken yıllardır kurduğu hayali anlatır ve bu hayalini, devletin devamlılığı/Osmanlı kimliğini önemini önceleyen köklü/şanlı Osmanlı tarihi ile dile getirir:

“*Mektepte on sene verdiğim emeklerin neticesi şimdi alınacak, devletin şanına, milletin onuruna, vatanımın geleceğine dair her gece yataкта kurduğum şanlı hayaller şimdi bir bir gerçekleşecek. Gökyüzünü fırtına bulutu gibi dumanlar bürüyecek, o dumanlar*”

arasında yıldırım gibi nice bin top ateşleri parlayacak. Osmanlı bayrağı şafaklara boğulmuş hilal gibi yine o savaşın ortasında dalgalanacak, sayende yaşayan vatan evlatlarına o bayrağın Viyana ovalarında Tebriz sahralarında, Hint denizlerinde, İspanya sahillerinde şanını yükselten kahramanların büyüklüğünü, fedakârlığını hatırlatacak. O halde bir geminin, vatanımın bir şanlı parçasının, devletimin bir seyyar kalesinin hâkimi, amiri ben bulunacağım. Hayreddin'in, Piyale'nin Kılıç Ali'nin makamında duracağım. Vaktiyle yüzlerce sene Akdeniz'i, dış denizleri bayrağına mahkûm eden koca Osmanlı Devleti'nin silahını kullanacağım" (Kemal, 1966: 17).

Köklü bir geçmişe sahip olan, içinde birçok ulusu barındıran ve üç kıtaya nam salan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışının engellenmesi, kahramanlık bilincinin nesiller boyu genetik bir miras şeklinde algılanması ve hatırlanması ile gerçekleşir. Nitekim *"Gelecek kurgusu, yalnızca varlığın bireysel olarak değil, milletin kolektif bir bilinçle oluşturduğu devamlılık akdidir"* (Kanter, 2014: 232). Yazar, Akif Bey'in hayali nezdinde kolektif bilinci harekete geçiren kahramanlara yer vererek yüzyıllardır Osmanlı sancağı altında yaşayan milletlere bir uyanış çağrısında da bulunur: O da Osmanlı tebaasına mensup oldukları ve bu kimlik sayesinde yaşamsal sürekliliklerini sağladıklarıdır. Nâmık Kemal, bu fikir ekseninde Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak bir kimlikte buluşmalarını ister. *"Bu vatan ecdadımızdan bize bir kanlı miras kalmıştır. Ve her bir avuç toprağı ecdadımızın kanıyla yoğrulmuştur. İşte bu vatan bizim mülk-i sarihimiz ve bu mülkte bulunup vazifesini ifa eden herhangi millet olursa olsun vatandaşımız, kardeşimizdir"* (Akt. Türköne, 1990: 203). O; ırk, din, soy noktasında farklılaştırma eğilimini ortadan kaldırıp insanları Osmanlı kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmaya yönlendirir.

Nâmık Kemal'in kaleme aldığı diğer bir tiyatro eseri olan *Gülnihal* (1875) oyununda, Rumeli yöneticilerinin adaletsiz davranmalarına ve kendi menfaatlerine uygun hareket edişlerine, halka zulmetmelerine yer verilir. Eserde olumsuz özellikleri kendisinde toplayan zalim yöneticilerden biri olan Kaplan Paşa; halkı korkutarak ve yıldırarak yönettiği tebaayı devlet yönetiminden soğutan bir yönetici tipini yansıtır:

"İster misin? Şu ovayı yarı beline kadar baş aşağı yere gömülmüş adamlarla donatayım? İster misin, şu bahçeyi anasından ayrılmış yetimlerin gözyaşı ile sulayayım? İster misin aşağı mahalleyi sel basacak kadar, kan dökeyim? İster misin bir çocuğu, babasının eliyle ateşe yakırayım? İster misin bir adama, anasının derisini yüzdüreyim? Ben burada ne istersem olur, ne emredersem yapılır. Kim bir emrime itaat etmeyecek olursa, şimdi söylediğim eziyetlerden bin kat ziyâde azâb içinde geberirim." (Kemal, 1960: 30)

Osmanlı tebaasını temsil eden halka karşı sorumlu olan Kaplan Paşa; keyfiliğin adaletsizliğine, acımasızlığının ve eşitsizliğin yansımasını söylemleri ile somutlaştırır. Bu eylemler ve fikirler ekseninde devletin birliği, toplumun bütünlüğü zarar görür ve devletin parçalanarak çökme tehlikesi hız kazanır. Zira *"Osmanlı Devleti'nin çökmesinde sadece merkezi idarenin hataları ve zayıflıkları âmil değildir; merkez dışındaki yöneticilerin olumsuz davranışlarda bulunmaları da devleti çökertmiştir"* (Şen, 2010: 947). Bütüncül bir kimlik yapılandırmasını Osmanlı kimliği altında oluşturmaya ve devletin devamlılığını sağlamaya çalışan Nâmık Kemal, millet birliğinin Kaplan Paşa gibi yöneticilerle sağlanamayacağını düşünür. Nitekim Osmanlılık ideolojisinde halk; din, dil, ırk ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı üst kimliğinde birleştirilmek istenirken eşitlik, özgürlük, adalet gibi demokratik haklar da öncelenir. Kaplan Paşa'nın tutumu, halkın devlet yönetimine olan güvenini ve bağlılığını sarsar ve onların yeni arayış/istekler içinde olmasına neden olur. Oluşan bu olumsuz durum, milleti oluşturan değerlerin ve hakların öteki tarafından tahribi anlamına gelir ki bu da istenilen bütüncül yapının oluşumuna ve kimlik yapılandırmasına engel olur. Kimlik tanımlamasını çoğunlukla iyi-kötü, ben-öteki karakterler aracılığıyla yapan yazar, halkın arzularını yerine getiren merhametli, adaletli, vicdan sahibi yönetici tipini Muhtar Bey ile verir. Muhtar Bey'in halka olan adaletli tavrı, Osmanlı yönetimin içinde yer alan birçok farklı ulusa sergilediği yönetim biçimini yansıtır. Nitekim *"Adalet insanları birbirine bağlar, sosyal birliktelik ve dayanışmanın temelini oluşturur"* (Assmann, 2015: 242). Bu sebeple yazar, Osmanlı kimlik bütünlüğünü sağlamak için

zalim yönetici tipini yansıtan Kaplan Paşa'yı cezalandırır/ortadan kaldırır; bir devlet yöneticisinin nasıl olması gerekliliğine dikkat çeker; hakların eşitliği ve birliği noktasına temas eder.

Nâmık Kemal'in *Kara Bela* eseri, vakası Hindistan'da geçen ve aşk izleği üzerine kurulan diğer bir tiyatro eseridir. Oyunda saray ağası olan ve hadım sanılan Ahşid'in, padişahın kızı Behrever'e tecavüzü konu edilir. Hadım ağalarının tenkit edildiği oyunda Nâmık Kemal, Osmanlı toprağının bütünlüğünü savunan kahramanlara kısa da olsa yer verir. Vezirin oğlu olan ve Behrever'e duyduğu aşk ile oyunda yer alan Hüsrev, Osmanlı toprağı için mücadele eden bir karakterdir. O da diğer vatanseverler gibi savaşa katılır ve mücadele eder. Hüsrev'in bir gaza sonrası Behrever'in ona gönderdiği hediyeyi kabul etmemesi ve bu konudaki düşünceleri eserde şu şekilde dile getirir; *"Estağfurullah efendim! Muharebeleri velinimetimiz, padişahımızın askeri kazandı, bendenizin hizmeti yalnız onlarla beraber bulunmaktan ibaret idi."* (Kemal, 1989: 36-37). Hüsrev, Osmanlı toprağı için yapılan mücadeledeki başarısını bireysel bir üstünlük/ayrıcılık olarak kabul etmez ve kazanılan zaferi birlikteliğin bir sonucu olarak görür. O, ben'den ziyade biz olma bilinciyle hareket ederek Osmanlı kimliğinin oluşumuna ve birlikteliğine katkı sağlar.

2. Nâmık Kemal Tiyatrolarında Din Bilinci: İslam Kimliği

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İslamcı aydınlar, milliyetçilik hareketlerine karşı din temelli ve dini birliğe dayalı İslam milliyetçiliğini geliştirirler. Müslümanlığa ait unsurların birleşiminin mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle İslamcılığı ideolojiye dönüştürürler. Bu ideoloji, tüm Müslüman olan toplumların kendilerini İslam milleti olarak saymaları düşüncesini barındırır: *"İslâm anâsırını –evvelâ Memâlik-i Osmâniyye'dekileri, sonra bütün yerküredekileri– ihtilâf-ı ensâba bakmayarak dîndeki iştirâkden istifâde ile tamâmen birleştirmeye, her Müslimin en küçük yaşında ezberlediği "Dîn ve millet birdir." kaidesine iktifâa, bütün Müslimânları son zamânın millet kelimesine verdiği ma'nâ ile bir "millet-i vâhîde" hâline koymaya çalışmak lüzûmuna kani' oldılar"* (Akçura, 1907: 19). Dünyanın her yerinde bulunan Müslümanları bir araya getirerek İslam birliği etrafında birleştirme fikri, Abdülaziz devrinde başlayarak II. Abdülhamid döneminde eyleme dönüşür. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından önem arz eden bu hareket özellikle II. Abdülhamid döneminde devlet politikası haline getirilir:

"II. Abdülhamid'in siyaseti 'İslamcılık' olarak bilinir. Hiç şüphe yok ki Osmanlıcılık devam etmiş ve gayrimüslim teba da kanun önündeki eşitlikten paylarını almıştı. Bununla birlikte padişah, devletin İslami karakteri üzerinde önemle durmuş, halifelik durumunu güçlendirmeye çalışmıştı. II. Abdülhamid, imparatorluk içinde olduğu kadar dünyanın diğer yerlerindeki Müslümanlara özel bir ilgi göstermekle hem Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde siyasi bir üstünlük sağlamayı hem de ülkesindeki rejime destek elde etmeyi ummuştu" (Kushner, 2009: 5-6).

İslamcılık siyasetini gerek ülke içinde gerekse ülke dışında bir devlet politikası haline getiren II. Abdülhamid, imparatorluğun bütünlüğünü korumaya ve İslam birliğini kurmaya çalışır. Dönemin aydınları tarafından İslami esasların içselleştirilmesini/benimsenmesini öngören İslamcılık, geleneksel İslami esasların Batı'dan gelen ideolojik düşünce yapısının birleşimi şeklinde ele alınır. Bu bütünleşme İslam'ın ideolojik bir çizgi çerçevesinde sistemleştirilmesi anlamına gelir. Müslüman ve gayrimüslim arasındaki ayrımın ortadan kalkması ve eşit kabul edilmesi, Müslüman elit tabakayı rahatsız eder ve şeriat'a farklı anlamlar yüklenir. *"Islahat Fermanı ile gayr-i Müslimlere tanınan hakların kendilerinin sahip oldukları haklardan daha fazla olduğunu ileri sürerek yeni düzenlemeleri tartışmaya açmışlardır"* (Sarıkaya, 1999: 10). Tartışmalar içerisinde yer alan dönemin aydınları düşüncelerini gazete ve dergilerde dile getirmeye başlayarak bir taraftan Batı'nın ideolojik tavrına, diğer taraftan da İslam'a karşı yapılan eleştirilere tepki gösterirler. Bu aydınların içerisinde bulunan Nâmık Kemal, ilim ve İslam dini arasında olumsuz bir bağ kuran Batı dünyasına şiddetle karşı çıkar. Nitekim Batı dünyası, İslam dinini benimseyen milletlerin geri kalma sebebini kabul ettikleri dine bağlamışlardır.

Nâmık Kemal, Batı'nın bilim ve teknik bakımdan ileride olduğu bilincindedir. Bununla birlikte o; İslam dünyasının Batı karşısındaki geri kalmışlığının mensup olunan dinle alakalı olmadığını; bu durumun Batı'nın engelleyici tavrından kaynaklandığını söyler. Kemal'e göre Osmanlı Devleti modernleşme sürecine ayak uydurmalı ve elinden geleni yapmalıdır; fakat bu modernleşme sürecinde kendi geleneklerini ve inançlarını arka plana atmamalı, korumalıdır. Batı'ya ait olan şeyler, körü körüne değil; değerler süzgecinden geçirilerek alınmalıdır.

Yaşamı boyunca “İslâmlığın savunuculuğunu üzerine alan” (Kaplan, 1979: 257) Nâmık Kemal, benimsemiş /savunmuş olduğu milli ve kültürel değerler konusundaki düşüncelerini eserlerinde dini değerler ve yargılarla destekler. “*Toplumsal benliğin yok oluş sürecinden geçtiğini ve bir milli bilinç oluşturarak millet algısını yenilemek gerektiğini düşünen*” (Kanter, 2014: 223) Kemal, İslam kimliğini bilinçlendirme aracı olarak görür. Bu bilinçlendirmeyi tiyatro eserlerine de yansıtan yazar, *Celâleddin Harzemşah* eserinde Celal üzerinden bu iletiyi verir. İslam dinini kabul eden toplulukların birlikteliğinin vurgulandığı eserde, kendisini Hak yoluna adanmış bir kahramanın bu uğurdaki mücadelelerini gözler önüne serer. Moğol zulmü altında bulunan İslam topluluklarının çektiği eziyetler ve kendi dinini savunamayan insanların çaresizlikleri hatırlatılarak, bilinçlendirme yoluna gidilir “*İslamiyet bugün muhatarada; Allah'ın haşa ism-i mukaddesi ayaklar altında sürünüyor. Minarelerimiz, Cengiz'e secde etsin diye yerlere yıkılıyor. Tatar'ın korkusundan kimse 'Ben Müslüman'ım' diyemiyor*” (Kemal, 1975: 77). Kendi dinini savunmakta biçare bırakılan insanların yaşadığı hezeyanların ifade edildiği cümlelerde, “*kimlik kurucu unsur olarak*” (Kanter, 2014:219) Müslümanlık olgusunun önemi dikkate sunulur. O, benimsenen İslam dini ve toplumsal yapı arasında bir bağ kurarak bu ilişik olgu arasında devamlılık ister. Nitekim din, “*toplumun şeklini destekleyen 'duygu'lar yarattığı derecede, toplumun devamlılığını sağla(r)*” (Mardin, 1992:51). İslam dünyasında meydana gelen felaketleri tüm Müslümanların ortak derdi ve üzüntüsü olarak gösterme çabasında olan yazar, bu amaç uğruna birlik olunması gerekliliğini ben-öteki çerçevesinde ele alır. *Öteki*'nin zulmü karşısında *ben* (Müslümanlar) bilinçlendirilir. İslam dinini oluşturan değerlerin bilincinde olma ve bu değerlere sahip çıkma durumuna vurgu yapılır. Aksi bir durumda karşılaşılabilecek olumsuzlukların neler olabileceği gösterilir.

Vatan Yahut Silistre adlı piyesinde, *Celâleddin Harzemşah*'ta olduğu gibi idealize edilmiş karakter üzerinden İslami değerler aktarılır. İnançlı ve vatansever kişiliğiyle eserde yer alan İslam Bey, vatanı uğruna her şeyi göze alan yiğit bir askerdir. O aynı zamanda Allah'a olan inancı ve bağlılığı bakımından idealize edilmiş bir tiptir. Kemal, yeni nesil ve yeni insan kimliğini İslam Bey gibi dinine bağlı ve dini değerlerinin bilincinde olan karakterle verir. İslam Bey, vatan sevgisini Allah'ın emri olarak telakki eder. İslam Bey'in “*Biz vatanı muhafaza edeceğiz, Allah da bizi.*” (Kemal, 1960: 21) sözleri, bir yandan Allah ve vatan sevgisinin aynı zeminden doğduğunu imlerken diğer yandan onun İslam'ı bilinçli bir şekilde kabul etmesinin/benimsemesinin görüntüsünü yansıtır. İnsanın iman ederek inandığı Tanrı ve din adına karşılaştığı zorluklara göğüs germesi ve bu uğurda dünyevi olarak en değerli varlığı olan canını vatanı için feda etmesi ortak bir inancın kuvvetinden doğar. “*...ya ben nasıl edeyim de kendimi yoktan var eden Allah'ım için seni bırakmayayım?*” (Kemal, 1960: 46) diyerek Allah'a bağlılığıyla öne çıkan cesur asker, Allah'ın ilahi kudretinin bilincindedir.

Nâmık Kemal *Akif Bey* piyesinde, diğer oyunlarında olduğu gibi Allah'a olan inancın yüceliğini vurgular. Akif Bey'in babası Süleyman Kaptan kırk bir muharebeye katılan ve bu muharebelerden Allah'ın yardımlarıyla kurtulduğu inancında olan biridir. Kurtuluşunu ecelle ilişkilendiren Süleyman Kaplan “*İnsan gülleyle, kurşunla değil; eceli geldiği zaman ölmektedir.*” (Kemal, 1966:41) diyerek ölümü, ilah-i kudretin takdirine dayandırır. Nâmık Kemal; Gülnihal, Zavallı Çocuk, Kara Bela eserlerinde de Allah inancına ve yüceliğine vurgu yapar. Dini hususları (Müslümanlık, kader, ecel gibi) eserlerinde sıkça kullanır.

Tek bir millet oluşu ortak inanç ile bütünleyen Nâmik Kemal, bu bütünselliği kurgulamada İslami sembelleri eserlerinde sıkça kullanır. *Akif Bey* oyununda yer alan; “*Akşam ezanı okuyorlar, ezan okunurken olur çalgı?.. Hem ayıp (...)*” (Kemal, 1966: 66) cümlesinde *ezan* İslami değerlerin ve dini hususların ne denli önem teşkil ettiğini ve dikkat edilmesi gereken bir unsur olduğunun bilincinde olunmasıdır. Kolektif bellekte aynı anlam çağrışımını uyandıran bu kavram, İslam birliğini ve aidiyet bilincini oluşturur. “*Ezan, İslam’ı sembolize ederken aynı zamanda toplumsal bellekte ortak bir aidiyet bilinci de oluşturur*” (Kanter, 2014:284). Manevi bir değer olan *ezan*, toplumsal belleğe ait bir unsuru bireye, onun bulunduğu topluma yeniden hatırlatarak milli bir bilinç oluşturmada dayanak noktası olur. “*Kimliği oluşturan din olgusu, milli bir bilinç oluşturma için temel gereklerindendir*” (Kanter, 2014:285). İnsan hayatına şekil verme, yönlendirme ve biçimlendirme noktasında etkin olan din olgusu, milli bir kimlik kazanma rolünü de üstlenir. Kendi inancının bilincinde olmayan bir toplum dolayısıyla aidiyet duygusunu pekiştiren bir unsurdan da mahrum edilmiş olur.

Kemal, çoğu tiyatro eserinde “*şehitlik*” unvanına sıkça yer verir. “*Allah yolunda öldürülen Müslüman kimseye delalet eden*” (Can, 2015: 1036) şehitlik kavramı, dini bir şuur yaratma etkinliğini üstlenir. İslami değerler içerisinde yer alan bu simge değer, toplumda bir uyanış bilinci oluşturmaya amaçlar. “*...ben tekmil edeyim. Eğer vatanım için şehit olacak kadar bahtım varsa, o zaman sende istediğin adamı ihtiyar edebilirsin*” (Kemal, 1960: 14) diyen *Vatan Yahut Silistre* oyununun başkarakteri İslam Bey, şehit olmayı ilahi kudretin verdiği bir hediye olarak telakki eder. Her şeyden ve herkesten daha ötede olan vatan için yapılacak fedakârlığın en önemli zirvesi şehitliktir. Allah’a olan imanı ve Hak yolunda ölmeyi imleyen *şehitlik* unvanı İslam dinine ve bu din uğruna canını feda etmenin yüceliğine gönderme yapılmasıdır. *Akif Bey* oyununda, ölümün farklı boyutuna dikkat çekilir ve “*şehit*” olmak diğer ölme biçimlerinden ayrılır. “*Kavga dediğimiz şeyin yaşayıştan farkı var mı? Bir muharebede geri gelmeyenlerin, gelip bulmayanlardan ne kadar az olduğunu bir bilsen Dilruba! Kavgada ölenlerde bir tesadüfle ölürlük. Sokakta yahut yatağında ölenler de... Asıl muharebe meydanı cephe arkasındadır.*” (Kemal,1966: 17) şeklinde ifade eden Akif Bey, vatan yolunda savaşmanın ve bu uğurda ölmenin farkındalığına dikkat çeker. Ölümün en yüce makamının şehitlik olduğunu ve sıradan ölümlerle aynı düzlemde değerlendirilemeyeceğini vurgular. *Celaledin Harzemşah* oyununda; “*Ah şehit olmuş! (...) Çehresi ne güzel gülüyor, O millet gayretiyle simasına çöken mahzunluk bütün bütün gitmiş de en sevineceği bir matlabına nail olan çocuklar gibi gülüyor!... (...) Müslüman idin, mert idin, dünyada bir fi’ilinden kimse seni bihak tutmadı. İşte, Cenab-ı Hak sana mükâfat olarak şehadet nasip etti. Ahiretteki sual ve cevaptan halas oldun*” (Kemal, 1975: 80) diyerek şehit olmanın Allah katında ne derece ulvi bir değer taşıdığını ifade eden Celaledin, bu mertebeye ulaşanların her türlü sual ve cevaptan mesul olmadığını belirtir. Şehit olan kişi bedenlen yokluğa karışsa da aslında ruhen canlılığını korur ve Allah’ın huzurunda canlı bir şahittir, kendisine sunulan mükâfatı görüp tanıklık eder. Toplumsal bellekte yer edinen şehitlik kavramı bu özelliği ile ortak din bilincini ve ortak aidiyeti pekiştirir. İslam’ı ve dolayısıyla Müslümanlığı yüceltmek için kullanılan bu kavram “*gerekirse uğruna ölünmesi gereken bir kimlik haline gelir*” (Assmann, 2015: 216). Dini öğeleri toplumsal bellekte uyandırmak ve onlar aracılığıyla ideal bir devlet oluşturmak isteyen Kemal, aynı inanç etrafında birleşme ve bu inanç doğrultusunda bir milli bilinç kurgulama gerekliliğine inanır. O, eserlerinde “*şehitlik*” unvanı gibi birçok dini öğeleri (kefen, ahiret, ayet) kullanma yoluna giderek toplumun varoluşunu geleceğe aktarmak ve ortak bir din bilinci oluşturmak için çabalar. Nitekim bu sembeller, “*ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirir. Millet, engelleri aşmaya, meşakkatleri göğüslemeye muktedir “iman-tekkesi bir gurup*” (Smith, 2014: 35) oluşturmaya olanak sağlar. Ülkü değer olan bu sembeller, birey ve toplum arasında bir bağ kurmak, birliktelik oluşturmak ve kolektif ayniyette buluşturmak için birer nedensellik oluşturur.

Sonuç

Nâmık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek ve millet içerisinde bir birliktelik sağlamak amacıyla Osmanlılık fikrini savunur. Eserlerinde Osmanlı bilinciyle hareket eden bir milletin aşamayacağı ve başaramayacağı hiçbir engelin olmadığına dikkat çeken yazar; dil, din, ırk ayrımı gözetmeden yeni bir Osmanlı milleti oluşturma çabası içine girer. Yazar/şair, *Vatan Yahut Silistre* oyununda vatani, Osmanlı'da yaşayan bütün ulusun bir parçası olarak görür ve Osmanlı topraklarının, onları vareden önemli bir ülkü değer olduğunu vurgular. O, yüce bir varlık olarak nitelendirdiği bu toprakların varlığını koruyabilmesi için herkesin bir bütün halinde hareket etmesi gerekliliği üzerinde durur. Diğer bir tiyatro eseri *Akif Bey*'de Osmanlı'nın şanlı tarihinden bahsederek bu topraklar uğruna kaybedilen canları ve verilen mücadeleleri hatırlatır; varolma sebebi olarak addedilen Osmanlı topraklarının farklı milletleri kucakladığını belirtir. Yine merkezi yönetimlerin/yöneticilerin eleştirildiği *Kara Bela* oyununda Osmanlı Devleti'nin din, dil, mezhep ayrımı gözetmeksizin içinde barındırdığı her millete eşit, adaletli davrandığını, bunun tam tersi bir davranış sergileyenlerin ve eylemlerde bulunanların cezalandırıldığını/cezalandırılması gerektiğini vurgular.

Farklı milletlerin ortak bir vatan ülküsünde birleşimini hedefleyen Osmanlılık fikri, uygulamada yetersiz kalınca İslam Birliği/Panislamizm görüşü ileri sürülür. Tüm Müslüman toplumların kendilerini İslam milleti olarak saymaları düşüncesini barındıran bu fikir akımı, Kemal'in eserlerinde de yer edinir. Yazar, tek millet oluşumunu ortak bir inançla bütünleştirmeye çalışır. O, milli ve kültürel değerler konusundaki düşüncelerini eserlerinde dini değerler ve yargılarla destekler. Nâmık Kemal kaleme aldığı *Celâleddin Harzemşah* oyununda, İslam dinine mensup milletlerin birlikteliği üzerinde durur; Müslümanlık olgusunun önemine değinir, İslamiyet'i var eden değerler noktasında bilinçli olma ve bu değerlere sahip çıkma gerekliliğine vurgu yapar. Yine *Akif Bey*, *Gülnehal* ve *Zavallı Çocuk* tiyatro eserlerinde İslami değerlere ve simgelere yer verir. Bu simgelerin din ile bütünleşen önemi hatırlatılır; hem İslam birliğinin hem de aidiyet bilincinin oluşmasına katkı sağlanır.

Sonuç olarak eserleri aracılığıyla toplumu yönlendirme/ aydınlatma ve kendi fikirlerine ortak kılma amacını taşıyan Nâmık Kemal, tiyatrolarında "Osmanlılık" ve "İslamcılık" fikirlerine geniş yer verir. Kemal eserlerinde, Osmanlı ve İslam kimliğini bütünsel bir yaklaşımla ele alır. O, çözülme süreci içerisinde olan imparatorluğun, Osmanlılık düşüncesiyle bir arada ve ayakta kalacağına inanır. Bu doğrultuda tiyatro eserlerinde Osmanlı kimliğini işleyerek milliyetçilik duygularıyla ayrıştırılan halkı, bu kimlik altında toplamaya çalışır. Osmanlılık fikrinin uygulamada yetersiz kalmasıyla da İslamcılık düşüncesine yönelir. Eserlerinde çokça işlediği İslam kimliğini, bir yandan batılılaşma ile gelen yozlaşmaya karşı kalkan olarak kullanır; diğer yandan insanlara değerler sistemini hatırlatarak İslam kimliği altında birleşme çağrısında bulunur. Etnik kimlikle parçalanmış milleti, batılılaşma karşısında dinsel kodlarla telkin eder.

Kaynakça

- Akçura, Y. (1907). *Üç tarz-ı siyaset*. Ötüken Yayınları.
- Akı, N. (1974). *XIX. yüzyıl Türk tiyatrosunda devrin hayat ve insanı –sosyolojik deneme–*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek, eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve kimlik*. Ayşe Tekin (Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi I-II*. Millî Eğitim Basımevi.
- Can, A. (2015). Kur'an ve Yeni Ahit'e göre şehitlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(37): 1035-1048.

-
- Enginün, İ. (1983). *Yeni Türk edebiyatı araştırmaları*. Dergâh Yayınları.
- Kanter, M. F. (2014). *Milli edebiyat dönemi Türk şiirinde benlik algısı ve kimlik kurgusu*. Grafiker Yayınları.
- Kaplan, M. (1979). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar I*, Dergâh Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. Timaş Yayınları.
- Kemal, N. (1960). *Gülnihal*. Kenan Akyüz (Haz.). Dün- Bugün Yayınevi.
- Kemal, N. (1960). *Vatan yahut Silistre*. Kenan Akyüz (Haz.). Dün- Bugün Yayınevi.
- Kemal, N. (1966). *Akif Bey*. Reşat Nuri Güntekin (Düz.). Milli Eğitim Basımevi.
- Kemal, N. (1975). *Celâleddin Harzemşah*. Hüseyin Ayan (Haz.). Dergâh Yayınları.
- Kemal, N. (1989). *Kara Bela*. A. Feriha Sever (Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kushner, D. (2009). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu (1876-1908)*. Şevket Serdar Türet- Rekin Ertem- Fahri Ertem (Çev.). Kesit Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Sarıkaya, M. S. (1999). “Osmanlı Türkiye’sindeki İslamcılık düşüncesine genel bir bakış”. *Arayışlar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*. (1): 105.
- Smith, A. D. (2014). *Milli kimlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener). İletişim Yayınları.
- Şen, C. (2014). Nâmık Kemal’in “Gülnihal” piyesinde bir sosyal eleştiri örneği. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Nâmık Kemal Sempozyumu Bildiri Kitabı C.II*: (943- 947).
- Tanpınar, A. H. (2014). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Türköne, M. (1990). *Siyasî ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu (1867-1873)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat anlatılarında kimlik inşası ve modernizm*. Akçağ Yayınları.